

САДУША Ф. РЕЏИЋ¹

УНИВЕРЗИТЕТ У ПРИШТИНИ С ПРИВРЕМЕНИМ СЕДИШТЕМ
У КОСОВСКОЈ МИТРОВИЦИ, ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
КАТЕДРА ЗА СОЦИОЛОГИЈУ

НЕКОЛИКО СУПРОТСТАВЉЕНИХ ПРИМЕРА РАЗМИШЉАЊА О ПОЛНИМ РАЗЛИКАМА

САЖЕТАК. Аутор жели да да преглед неколико примера размишљања о родним разликама, односно њиховом пореклу. Зато издваја примере мизогиног резоновања код Ота Вајнингера, Жан-Жака Русоа, Сигмунда Фројда, Артура Шопенхауера и Аристотела. Као противтежу њима, представља профемине ставове Симон де Бовоар, Пјера Бурдијеа, Херијете Тејлор Мил и Џона Стјуарта Мила, као и неколико важнијих теоријских достигнућа феминизма. Узевши у обзир друштвене околности у време писања радова о којима је реч, закључује о појединим импликацијама прегледа ставова наведених аутора, уз кратак синтетички приказ карактеристика мизогиних и профеминих ставова.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: профемино, мизогино, Вајнингер, Фројд, Бовоар, Бурдије.

¹ redzichfilfak@gmail.com

Рад је примљен 21. октобра 2014, а прихваћен за објављивање на састанку Редакције Зборника одржаном 1. априла 2016.

У раду ће бити разматрани примери мизогине и профемине² теорије, односно елементи појединих теорија. Наиме, аутор жели да представи неколико суштински супротстављених концепција о родним разликама, то јест, њиховом пореклу. Зато издваја примере мизогиног резоновања код Ота Вајнингера, Жан-Жака Русоа, Сигмунда Фројда, Артура Шопенхауера и Аристотела. Као противтежу њима, представља профеминине ставове Симон де Бовоар, Пјера Бурдијеа, Херијете Тејлор Мил и Џона Стјуарта Мила, као и неколико важнијих теоријских достигнућа феминизма. Узевши у обзир друштвене околности у време писања радова о којима је реч, закључује о појединим импликацијама прегледа ставова наведених аутора, уз кратак синтетички приказ карактеристика мизогиних и профеминих ставова. Пошто се за мизогинију може рећи да је културни атавизам из времена када је жена била третирана као роб, прво ће бити речи о ауторима те оријентације, а касније о профеминим, чије теорије представљају велики продор и допринос науци и култури уопште, пре свега обелодањивањем форми и нивоа тлачења женског рода, и трагањем за његовим узроцима.

На страну општи културни миље и друштвено окружење са одређеним ставовима и стереотипима о роду и полу, али чини се да мизогини аутори у својим разматрањима о половима *ионекад* полазе од сопствених фрустрација, неразрешених амбиваленција и конфликта у односу према женама, па и лоших искустава, или страхова. Тада је најједноставније за полазну тачку мишљења узети биолошке разлике између полова и из њих извести такозвану физиолошку, душевну, интелектуалну и моралну инфериорност другог пола. Ото Вајнингер (*Otto Weininger*) је један од аутора које најчешће оптужују за мржњу према женама.

Заиста, он је једно од имена које је немогуће заобићи при осврту на ову тему. За почетак, у свом делу *Пол и карактер*, он се пита да ли су мушкарци и жене заиста строго различити, када у чита-

² „Мизогинија је мржња према жени и омаловажавање свега што је женско, негирање жене и њених вредности. Она је свеприсутна, културолошки прожимајућа и условљена. Истовремено, мизогинија је и идеологизована, служећи као оправдање искључивања, хијерархизовања и експлоатације жена. У том смислу, мизогинија је и идеологија, и пракса и дискурс, и културна институција, али и однос међу људима. Она је у бити есенцијалистичка, јер се примењује на 'све жене', а женскост је биолошки дефинисана, док је припадност роду социолошки конструисана” (Јарић и Радовић, 2010, стр. 99–100). Супротно од мизогиних, профеминини аутори увиђају потребу за равноправним третманом полова.

вом низу особина међусобно личе (Вајнингер, 1938, стр. 21), и закључује да је само биће жене одређено њеном сексуалношћу док мушко биће није. Иако увиђа да се полне карактеристике жена и мушкарца налазе у рудиментарном облику код супротног пола и доказује да у физичком погледу полови нису толико строго разграничени (исто, стр. 24), он ипак заступа својеврсни карактеролошки полни диморфизам³, за који тврди да је идеалнотипски, то јест – да се не односи на читав низ емпиријских јединки, већ на идеалне типове мушкарца и жене. Дакле, мужанствено и женствено су као две супстанце, неравномерно измешане у појединцима, али никада их у стварности не срећемо у чистом облику у људској јединки (исто, стр. 26-28). Напротив, реалне јединке се налазе негде на распону између те две супротности, тако да никада нису „одређенополне” (искључиво једнополне). Ово Вајнингер назива сексуалним прелазним ступњевима.

Сматрао је да између физичког и психичког постоји кореспонденција, и да у духовном, као и у физичком смислу, постоји читав низ сексуалних међуоблика, па се ни за нечији карактер научно више неће рећи да је мушки или женски, већ ћемо се питати: колико у датом човеку има мушког, а колико женског елемента, јесу ли поступци, речи, мисли њене или његове? Дакле, нису сви мушкарци, као ни све жене, исти/е, не постоји „калуп” ни за једне, ни за друге. То је Вајнингеров метод морфолошко-карактеролошког паралелизма. Напоредост мушкости и женскости није симултана, већ се испољава у осцилацијама, јер сваки човек осцилише (колеба се) између мушкарца и жене у себи. Бисексуалност се, дакле, не испољава у једном тренутку, већ у низу тренутака. Али, човек је, коначно, једнополан: или је мушкарац, или жена. Не може бити оба истовремено (исто, стр. 79–80, 112).

Принцип међуоблика омогућава боље сагледавање карактера поједанаца, јер узима у обзир то осцилирање између мушкости и женскости у свакој индивидуи. Тако женствени мушкарци осећају потребу за браком, па рано у њега ступају, сујетнији су (нарцисоидни), а мушкобањасте жене често запуштају спољашњост. То су „двополци”, како их назива Вајнингер, и они највише стра-

³ Иако полни диморфизам у биологији означава различит изглед јединки различитог пола код исте врсте (понекада толики, да мужјак и женка делују као да припадају различитим врстама), овде је синтагма употребљена зато што Вајнингер заиста сматра мушкарце и жене толико различитима, али у погледу карактера.

дају у поступку уобичајене полне социјализације, јер се њихова природа жестоко потискује и присиљени су да прихвате полни идентитет дечака или девојчице (исто, стр. 81–84). Окрзнувши тему полне социјализације, он пише:

„Јер се до сада полни међуоблици” [...] „васпитавају у смислу што екстремнијег приближавања конвенционалном идеалу мушкарца или жене. Врши се духовна ортопедија, која је у пуном смислу мучење. Не само што се тиме са света уклањају врло многе разноликости, већ се угушују многе клице које би могле да ухвате корена, а друге се извитоперују у неприродан положај [...] Наше је васпитање исувише дуго униформисало с једне стране све што се рађа са мушким, а с друге са женским полним органима” (исто, 1938, стр. 85).

Почев од начина облачења и играња, деца се разврставају у „дечаке” и „девојчице”, услед чега трпе и и једни и други. Ипак, после пубертета, потискивана природа излази на површину у виду „мушкобањастих” жена и „женскастих” мушкараца.

Даље, што више елемената женскости има у себи жена, тим ће мање моћи да разуме мушкарца, али ће зато његов утицај (као мушкарца) на њу бити јачи. Са друге стране, мушкарац може да разуме жену, самим тим што у њему постоји и женски елемент. Зашто онда она не може да разуме њега? Вајнингер оштро диференцира мушку и женску психу (у смислу иделаног типа). Жена је сва одређена полом, њено биће је потпуно прожето сексом. Мушкарац је и сексуалан, али и не-сексуалан. Зато мушкарац може да буде логичан, рационалан, да се интересује за идеје (укључујући и идеју истине или слободе), па и моралан или религиозан, он може да буде и научник, и уметник... Жена не. Она може само да поприми форму рационалности, религиозности или моралности кроз социјализацију, или од свог мушкарца. Али, она не може чак ни да буде неморална, већ само аморална, јер у себи нема способности за схватање морала. Она постоји, и може да постоји, само кроз полност. Зато је жена непрестано сексуална, а мушкарац само једним својим делом, и повремено. Због тога мушкарац може да се дистанцира од своје сексуалности и опази је, сагледа је, а жена не, као што не може ни било шта друго да опази, осим ако је сексуално. Мушкарчева свест је артикулисана, женина у стању нејасних представа (исто, стр. 121–146). Из овога произилази закључак да је сексуална функција типичног мушкарца према типичној жени: учинити несвесно свесним, артикулисати, разјаснити представе. Јер, мушка полна одлика је раш-

члањавање мисли. Стога, ни једно мушко биће није апсолутно негенијално, а ни једна жена не може да буде генијална, већ само мушкарац (исто, стр. 163). Апсолутна жена, пошто је сва чулно одређена (лишена натчулне личности), не може да има ни своје ја, јер нема појмовну природу (ни у опажању, ни у мишљењу није склона појмовности, па је према томе, неспособна да се постави као субјект). А мушкарцу даје вредност и безвременост управо његова личност. Жена добија вредност, пошто је сама нема, искључиво преко свог мушкарца. Такође, она је савршено несоцијална (нема смисла за државу, политику, пријатељство..., а породица је сушта несоцијалност). Жена нема душу, па је зато иска од мушкарца (исто, стр. 265–283, 297). Очигледно, Вајнингерова теорија, ако се погрешно интерпретира, представља екстрем у схватању разлика између мушкарца и жене, пошто се може закључити да жени негира интелект, моралност и душевност. Оно што је Вајнингер нагласио на почетку, треба имати на уму током читавог ишчитавања: да он пише о принципу мушког/женског, а не о мушкарцима/женама. Међутим, касније и сам употребљава изразе жена и мушкарац.

У тежњи да одреди жену и њено биће посредством мушкарца, Русоова теорија помало подсећа на Вајнингерову. Жан Жак Русо (*Jean-Jacques Rousseau*) је још један мислилац који полази од природне, репродуктивно-функционалне разлике међу половима, да би оправдао њихове различите улоге и карактере. Тешко је установити са прецизношћу шта код мушкарца и жене спада у пол, а шта не, писао је Русо (Русо, 1990, стр. 420–421). Мушкарци и жене не могу једни без других, али жене зависе од мушкараца много више, због специфичних потреба материнства и одгајања деце. Жене су у свему осталом, осим у полним разликама, једнаке мушкарцу, пише он, али те природне полне разлике се у његовој мисли показују довољнима да се женама и мушкарцима приписују различите потребе, карактер и темперамент, као и различити васпитни програми. Наиме, жена треба да зна много, али само у оквирима онога што јој је корисно, „јер, жена има већу вредност као жена, а мању као човек” и њих двоје морају да буду комплементрани, а не исти (исто, стр. 427). Тако су мушки недостаци, када се развију код жене – врлине. За само одређење жене Русоу је потребан мушкарац (иманентно дефинисан као људско биће): „Софија је жена, као што је Емил човек” и створена је да му се свиди (исто, стр. 420–421). Вредност човека (мушкарца) је у његовој моћи, која се женама допада. Међутим, као јачи, мушкарац

је само привидно господар. У суштини, жена господари над њиме својом кокетеријом, благошћу, лепотом, врлином (макар привидном) и лукавошћу. Она је та која му допушта да буде (опазиво) јачи, јер жели да задржи право да буде (суштински) јача. Жене су на власти зато што природа тако хоће, само што оне не владају директно, већ индиректно (исто, стр. 423–425). Попут Вајнингера, Русо сматра да ум жене не може да се приближи генију, нити су жене у стању да се баве егзактним наукама, јер је њихов ум усредсређен на конкретност. Жена опажа, а човек закључује (исто, стр. 459–460). Девојчице се, упркос потреби да искале своју живахност и несташлуке и развијају своје склоности и духовну слободу, морају научити самосавладавању и покорности, привикнути на ограничење слободе, јер је зависност (које би требало да буду свесне) њихово природно стање. Оне морају да науче своје дужности, чије им вршење доноси права и радости. Јер, слава жене је у врлини (исто, стр. 434–444, 459, 463, 472).

Физичко неприметно води моралноме, писао је Русо. Из моралне разлике за жене произилази посебна дужност, а то је врлина, чедност, макар и привидна, јер је нужно да је други таквом сматрају (исто, стр. 424–425). Из друштвеног односа међу половима настаје морално биће чије је око жена, а мушкарац снага. Јер, разум жене је практичан, али она нема снаге да оствари циљеве, што надомешта мушкарац. Она од њега учи шта треба да види, а он од ње шта треба да ради, зато што она не може да се уздигне до принципа, а он није способан за конкретно и појединачно (исто, стр. 445). Русо, дакле, замишља комплементаран однос допуњавања између жене и мушкараца, али не и равноправан: жена некако опет дива инфериорно, подложно и зависно биће, чак и у својој „надмоћи” над мушкарцем, коју такође не стиче баш правичним начином, већ служећи се манипулацијом.

Сигмунд Фројд (*Sigmund Freud*) је такође био склон да женско биће посматра кроз призму мушког, услед чега произилази да жена има мањкаву, „инфериорну физиолошку опрему” (Кубурић, 2001, стр. 151), а ако инвертујемо ток мисли лако се може закључити и да је обрнуто. Писао је да обликовање полног идентитета код деце различитог пола различито тече, иако је код оба пола у детињству карактеристичан аутоеротизам (тако Фројд закључује да у детињству сексуалност девојчица има „потпуно мушки карактер”). Дечак се бори са Едиповим комплексом, девојчица се комплексом Електре – женским, блажим, обликом

Едиповог комплекса (Бовоар, 1982а, стр. 64). Код девојчица је присутније сексуално потискивање (репресија) и пасивни облици изражавања сексуалног нагона („дрисање дела инфантилне мушкости”; Фројд, 1984, стр. 110), као и померање водеће ерогене гениталне зоне са клиториса на вагину (на шта је припремљена управо овим „дрисањем”), док дечак у пубертету доживљава велики продор либида који се у свом еротском виду локализује у пенису. Штавише, клиторис се сматра „маскулиним” и потребно је елиминисати клиторалну сексуалност да би се развила зрела, вагинална. У супротном, сматра се да је жена остала на инфантилном нивоу сексуалног развитка, те да је пати од неуроза због тога (Кандидо-Јакшић, 1999, стр. 174). Фројд женску сексуалност не перципира као квалитативно другачију од мушке, већ је своди на негацију, или недостатак у односу на њу. Отуда му се пребацује да жену представља као „кастрираног мушкарца”. Уопште, психоаналитичари су склони да жени придају осећај ускраћености због недостатка пениса.

Међутим, и Фројд је наслућивао да у природи не постоје „чиста” женскост и мушкост. Уопште, он је био свестан комплексности појмова „мушко” и „женско” и разлаже их на три нивоа (значања): у психолошком смислу, либидо означава активност, па се према томе карактерише као „мушки”, док пасивност постаје „женска” карактеристика; у биолошком смислу је разграничење одређено анатомијом пних органа; у социолошком – посматрањем конкретних индивидуа, утврдиво је да ни у психолошком, ни у биолошком смислу нема чисте „мушкости” и „женскости”, већ да се у свакоме налази њихова мешавина (Фројд, 1984, стр. 95–97). По овоме се такође може повући паралела између Фројда и Вајнингера. Шопенхауер (*Arthur Schopenhauer*) је вероватно најпознатији цинични филозоф-женомрзац, сматрајући жену и њену лепоту тек објективацијом мушке полности и инфериорном у односу на мушкарца (Дамјановић и Ивковић, 2002, стр. 114; Борђевић, 1997, стр. 7). Штавише, може се рећи да је његово разматрање полности једно од најексплицитнијих, па и најскандалознијих у историји филозофије (Јурић, 2013, стр. 792). Може се, уствари, и претпоставити да су Фројд и Ниче (између осталих) били под Шопенхауеровим утицајем (Борђевић, 1997, стр. 5). Дакле, жена није створена за велика дела, у било ком погледу. Она је само средство за продужење врсте (и једино се у то разуме), детињаста, мекушна, кратковида (душевени миопс) и слабоумна – неспособна да појми апстрактно, начела и све што није сада-

шњост. Њена највећа мана је моралне природе. Наиме, жена нема смисла за правичност, и отуда произилазе сви њени остали недостаци, попут дволичности и лукавства, лажности, неверства, издајства, незахвалности, лакоумности, расипништва... Жена чак није ни лепа, већ не-естетична (ниска, уских плећа, широких кукова, кратких ногу), а лепом је проглашава само интелект мушкарца заслепљен нагоном. Жена је једноставно, други род, који у свему стоји иза мушкарца. Зато је треба васпитавати за покорност (јер је по природи одређена да се покорава), не остављати без мушког надзора и не дозволити јој да располаже иметком који мушкарац стиче. Штавише, жене би, за њихово добро, требало држати у полигиним браковима (Шопенхауер, 1997, стр. 12–14, 18–20, 23, 28, 31, 36–38, 41–42). Шопенхауер жени једноставно негира људскост, као и основна људска права, а из његових речи је читљива сасвим освешћена мржња према женском.

И Аристотел (*Αριστοτέλης*) је, у складу са схватањима свог времена (о коме је већ било речи), сматрао жену мање вредним бићем од мушкарца, које, иако је формално слободно, није грађанин који се може латити вршења власти, не може да спроводи своју вољу и над којим муж врши власт (Аристотел, 1984, стр. 19–21)⁴. Већ је добро познато колико су у учењу средњевековних хришћанских теоретичара попут Томе Аквинског (*Tommaso d'Aquino*) жене деградирани, упркос начелном ставу Аурелија Аугустина (*Aurelius Augustinus Hippoensis*) о једнакости полова у Божијим очима (Аугустин, 2002, стр. 120, 136)⁵. Али, социолози некако превиђају да је и један од утемељивача социологије, Емил Диркем (*Émile Durkheim*), имао пежоративан однос према женама. Наиме, он је сматрао да жене немају интелектуалних потреба, да су традиционалисте, религиозне и да је њихова осећајност рудиментарна, па једноставни друштвени облици задовољавају њихове захтеве, за разлику од мушкараца, који су „сложенија друштвена бића” (Диркем, 1997, стр. 182, 237). Ни Ниче (*Friedrich Wilhelm Nietzsche*) није имао добро мишљење о женама, нарочито о њиховим умним способностима и понашању, а сматрао је да су љубав мушкарца и жене суштински различите, при чему жена само тежи да се преда мушкарцу (Ниче, 1984, стр. 90–91, 234,

⁴ Мада постоји и тумачење да је услед неправилности у преводу смисао Аристотелове реченице донекле измењен (Павловић: 1990, стр. 559–564).

⁵ Наравно, могуће је пронаћи образложење и за овакве ставове (Павловић: 1992δ), као и текстове у којима Тома Аквински изједначава мушкарце и жене (више код: Павловић: 1992а, стр. 9–33).

275–278). Иначе је мислио да би њему брак сметао у „часном трагању за истином”.

Заиста, мизогина тумачења нас понекада остављају затечене интензитетом мржње према свему женском, иманентне њиховим ауторима. Са друге стране, профемини аутори увиђају неопходност признавања равноправности женама у свим пољима живота. Охрабрују нас про-фемнинини Денис Дидро (*Denis Diderot*) и Џон Стјуарт Мил (*John Stuart Mill*), који непристрасно изједначавају жену са мушкарцем у смислу људскости (Бовоар, 1982а, стр. 19). Међу њих треба сврстати и Сартра (*Jean-Paul Sartre*), Симон де Бовоар (*Simone de Beauvoir*), као и Пјера Бурдијеа (*Pierre Bourdieu*). И Платон, иначе захвалан Богу што није рођен као роб или жена, у својој идеалној држави предвиђа исте дужности за подједнако даровите жене и мушкарце, укључујући и највише државне послове, сматрајући да пол не сме бити пресудан при додељивању важних функција у држави, већ да је једино правично да то буде способност човека (Платон, 1969).

Симон де Бовоар⁶ увиђа да је место мушкараца и жена у свету великим делом одређен њиховим полом. Већ први поглед на живот људи одаје видљиву (спољну) поделу човечанства на две категорије различите по лику, одећи, ходу, интересима, осмесима (Бовоар, 1982а, стр. 11). Карактер жене је одређен њеном женском судбином, њеним положајем у људском друштву: он је условљен историјски, економски и друштвено (Бовоар, 1982б, стр. 318–449). Зато је жена у нашој култури склона трпљену и мирењу са судбином (иако су жене храбре као и мушкараци када се боре за одређени циљ), њена свест се управља практичношћу (па је у својим пословима независнија и показује више иницијативе од мушкараца у његовим пословима, где се од њега тражи покорност), њени видици се затварају док је уче пасивности, она није склона делању, него хармонији или бризи, истовремено поштује и мрзи мушки свет, против којег се буни, али не бежи, неспособна да изгарди свој против-свет његовом и зато је њен став према њему амбивалентан. Она лако заузима став пораженога, није логична

⁶ Зато што описује жене и женскост као негативне и није се трудила да афирмише специфично женско, Симон није била права феминисткиња, а оптуживали су је и за мизогинију. Међутим, она је покушавала да опише како се постаје женом у патријархалном, опресивном друштву западне цивилизације, а не оно што би жена требало да буде (Баховец, 2007, стр. 4), и управо у тој огољеној дескрипцији сурове стварности рода се читава снага њене мисли и њен профемини став.

и апстрактна (њено искуство је ограничено и конкретно), понаша се аутентичније од мушкараца, пошто не примењује клишее, али је ипак биће, те не може да буде потпуни објекат. Зато је мушкарац смео, несечичан, ревносан, делатан, логичан, онај који се супротставља свету и склон да пребаци своју кривицу на – жену, он је способан да схвати апстрактне идеје, али склон да дела према клишеима. Специфична сескуалност жене детерминише и специфичну чулност и осећајност, тако да њен однос према телу, свом и мушком, према детету, никада неће бити исти као мушкарчев (Бовоар, 1982б, стр. 450–481, 605–606). И заиста, пенис је, на неки начин, чулно оваплоћење трансценденције код мушкарца (Бовоар, 1982а, стр. 72). Јер, он се јавља и као део тела, и као нешто посебно, па га личност доживљава као свој део, али део који је, будући „одвојен”, омогућио да мушкарац „у своју индивидуалност саобрази живот који га надмашује”. Он је такође, симбол надмоћности оца у породици. Фалусу се приписује толика вредност, пошто симболизује сувереност у различитим областима живота, тврди Бовоар, те психоанализа може да добије потврду само у историјским контекстима (исто, стр. 72, 73). У сваком случају, вредновање дечака од стране родитеља и окружења девојчицу наводи на закључак да објашњење и симбол тог високог вредновања представља оно што она нема: пенис (Бовоар, 1982б, стр. 23). Временом, и за дечака он (п)остаје симбол мушкости.

Тако се пасивност девојчице изграђује посредовањем друштвеног окружења, а дечак се навикава на став да треба да заузме своје место у свету, и да је његово тело оруђе за борбу и господарење природом (исто, стр. 25). Мушком детету следује активан став у животу, а девојчица, иако тежи остварењу своје аутономије, мора да је гуши, да би испунила очекивања родитеља и остатак окружења, макар завидећи дечацима на аутономији коју им доноси њихова мушкост, јер и оне имају потребу да се према свету поставе као субјект, да потврде у њему своју моћ. Зато мушкарац постаје трансцендентан, а жена остаје пасивна. Када поодрасте, мушкарци ће је посматрати и процењивати, као било који жељени предмет. Сам пубертет нема исто значење за њих двоје, иако се обоје суочавају са наглим и непријатним променама и страховањима у вези будућности: исход пубертета за дечаке је прихватање мушког достојанства, а за девојчице повлачење у границе наметнуте женственошћу; пробудена сексуалност за младића представља потврду његовог субјективитета, и прихватљиво је агресивна, а девојка је скрива и подноси. Да би се издо-

рила за статус одрасле, девојка мора да прихвати женственост и „непомичну егзистенцију пуну лишавања”, која је притом и срамна, док младићи постају господари света (Бовоар, 1982б, стр. 25–82). Иронично, тако људскости девојке бива супротстављена њена женскост. Тако жене остају негација људскости, а мушкарци постају њена есенција. Своју вредност она не постиже сопственим напорима, већ је налази у одобравању споља. Само увођење у полни живот је, дакле, различито за младића и девојку. Док је перципирају као објекат, а њена пасивна сексуалност је последица читавог низа различитих поступака у одгајању, она је научена да код мушкарца цени моћ. Пробијање химена је увек силовање, а могућност нежељене трудноће може да оптерети жену страхом. Прво искуство може да створи доживотне трауме. Полни чин је потпуно различит доживљај за мушкарца и жену, јер га она проживљава много интензивније, учествујући читавим бићем (исто, стр. 122, 143, 150, 163, 169).

Симон де Бовоар се, покушавајући да да одговор на питање шта је жена, упушта у истраживање физиолошких, историјских, психичких и друштвених чинилаца који обликују жену, јер је функција женке недовољна да је у потпуности дефинише. Она закључије да свако људско биће није нужно жена: жена мора да буде женствена, носилац женскости (Бовоар, 1982а, стр. 9, 11). Иако је жена, као и мушкарац, у ствари човек, њена људскост често се негира.

Са биолошке тачке гледишта, жена је (у просеку) по морфологији различита у односу на мушкарца нижа је, лакша, крхкијег скелета, заобљенија, нешто слабија, а циклично лучење ендокриних жлезда подстиче нестабилност читавог организма као система, што се одражава и на психу... Све те разлике произилазе из једне функције коју тело женки врши: продужетка врсте. Иста функција, пак, не подређује себи, и не омета личну егзистенцију мушкарца у толикој мери (Бовоар, исто, стр. 56)⁷.

Међутим, иако биологија на овај начин одређује судбину жене, она не објашњава друштвену хијерархију полова, јер чини само један њен елемент, док је други елемент друштвене, односно културне природе. „Друштвена конструкција карикира биолошку разлику”, а онда од те представе тражи своје оправдање (Барет, 1983, стр. 81). Као што свест жене није одређена само њеном сексуалношћу⁸, већ и читавим окружењем, тако се ни њен положај „другог пола” не може објаснити само анатомијом и њеним функцијама (Бовоар, 1982а, стр. 57-61, 77). Бовоар нас величином

свог аутентичног рада води кроз испаштања жене кроз историју људског рода због припадности полу који рађа, али и опомиње да не смемо ограничити потрагу за механизмима родног угњетавања само на биологију. Управо о латентним механизмима друштвене контроле и маргинализације жена пише Пјер Бурдје.

У књизи Владавина мушкараца он трага за историјским механизмима овековечавања структура полне поделе (Бурдје, 2001, стр. 2), а то трагање га, како сам пише, доводи на терен којим се традиционално баве феминисткиње – владавином мушкараца. Када пише о овоме, он запажа да су несвесне схеме опажања, мишљења и делања, у ствари, историјске структуре мушког (мушкоцентричног, „фалонарцисоидног“) поретка и део увреженог система релевантних супротности: високо/ниско, изнад/испод, испред/иза, светло/мрачно, суво/влажно и њима сличних и са-

⁷ Жена је, као женка сисара, жртва врсте. Њено тело, његове функције су у служби продужетка врсте на много изразитији и комплекснији начин него мушки, те су одређени периоди њеног живота у највећој мери том функцијом одређени, док мушкарац тога бива ослобођен. У самом полном чину, она је узета, пасивна, а мушкарац је активан, док ће касније, једино она имати активну улогу у ношењу плода и рађању, као код свих сисара. „Врста поседује жену од самог њеног рођења“. Док мужјак сисара иступа као субјект, агресивно услед конкуренције других мужјака, „врста живи у женки и одузима јој знатан део индивидуалног живота“ (Бовоар, 1982а, стр. 45–51). Мужјак такође има своју улогу у продужетку врсте, али његов организам је у знатно мањој мери оптерећен процесом сперматогенезе и циклусима парења, док га сам развитак плода и доношење на свет, као и дојење, физиолошки уопште не дотичу. Он евентуално преузима улогу храниоца и заштитника у заједници, његов живот је независнији и богатији активностима. Слично важи за жену и мушкараца, који се највише разликују међусобно у односу на остале сисаре, и где жена, будући да је најиндивидуализованија, најслабија је и најдраматичније живи свој удес; она је највише отуђена у односу на женке осталих сисара и најчешће се против тог отуђења буну (Бовоар, 1982а, стр. 30, 56). Сам циклус овулирања нема никакву индивидуалну сврху, али је жена више прилагођена захтевима тог циклуса него себи самој, и он утиче на живот жене током целог репродуктивног периода, редовно је подвргавајући физиолошким тежбама. Трудноћа и порођај такође нису физички пријатни за жену, напротив, па ни дојење. Иако имају позитивне психичке ефекте у случају да је мајка психифизички здрава и зрела, физички су исцрпљујући и непријатни. Менопауза, као завршетак репродуктивног периода, често у живот жене уноси пакао, са својим физичким ефектима. Али, она коначно доноси ослобођење од „робовања женки“ (исто, стр. 55).

⁸ Која је и даље велика непознаница: до данас наука није дала коначан одговор о (не)подељености женске сексуалности по питању клиторалног и вагиналног задовољства.

дејствујућих. Друштвени поредак функционише као симболички механизам чији је циљ потврђивање мушке владавине на којој је заснован, при чему се биолошке разлике узимају као природно оправдање друштвено конструисане разлике између родова. Тако односи владавине бивају уписани у објективност (у виду објективних подела) и у субјективност у виду мисаоних схема које образују опажање ових објективних подела. Другим речима, однос владања се оправдава уписивањем у биолошку природу, која је и сама једна натурализована друштвена конструкција: мушкоцентрична визија се заснива на праксама које сама одређује. Зато мушки поредак нема потребу за оправдањем и легитимацијом, јер се мушкоцентрично виђење намеће као неутрално – како мушкарцима, тако и женама, и у томе се читује његова снага (исто, стр. 11–19, 17, 35, 48). На овоме „раде” агенци социјализације (а најмоћнија је контекстуална социјализација): породица, школа, религија, држава, те се тако добија друштвени и морални поредак заснован на апсолутном првенству мушкарца у односу на жену, одраслих над децом и изједначавању моралности и силе (исто, стр. 51, 116–120).

Зато Бурдје пише о благом и невидљивом – симболичком насиљу, које се успоставља посредством одобрења од стране потчињеног, које он не може а да не да владару, јер:

„да га мисли и да себе мисли, или, боље, да мисли свој однос са њим, располаже само инструментима сазнања који су му заједнички са њим и који, будући да су само утеловљени облик односа владавине, чине да овај однос изгледа као природан [...] јер су схеме којима он себе опажа и процењује своју вриједност, или опажа и процењује вриједност оних који владају [...] производ утеловљеног класирања које су на тај начин натурализоване, које производе његово друштвено биће” (исто, стр. 51).

Диспозиције (хабитус⁹) су неодвојиве од структура. Оне их производе и репродукују код оба рода (исто, стр. 61). Последице симболичке владавине не врше се „голом логиком сазнајућих свести”, већ управо изван свести и воље, преко схема опажања, процењивања и акције, које су саставни елементи хабитуса и на којима се темељи однос сазнања који је „сам себи дубоко нејасан”. Стога мушком потребу није потребна физичка принуда,

⁹ Хабитус код Бурдјеа јесте систем трајних и преносивих диспозиција, које појединац утеловљује током живота и које изражавају друштвено конструисане структуре у субјективном искуству (Филиповић, 2001, стр. X–XI). Тако се род може проучавати као полни хабитус (Бурдје, 2001, стр. 8).

пошто поседује симболичку снагу принуде: учинак моћи постаје трајно уписан у тело потчињених у виду схема перцепције и диспозиција: да се диви, поштује, воли и слично (исто, стр. 54-55, 58, 60). „Страсти потчињеног хабитуса” су друштвени однос преобраћен у телесни, и зато није довољна само свесна воља за ослобођење од симболичког насиља, па не чуди да и по укидању фактичких (спољних) основа принуде у виду формалне доступности слободе, образовања, приступа професијама и политици, потлачени род сам себе наставља да искључује из могућности које су му дате (исто, стр. 56–57). Наиме, древне структуре полне поделе одређују и сам облик тих промена, и њихов правац, делујући кроз три практична принципа. Први је садржан у додељивању женама функција које их везују за домаћу, приватну сферу живота или функције које пристичу из ње (васпитање, нега, услуге), други налаже императив да жена не може имати власт над мушкарцем, а трећи резервише монопол за за руковање „стручним стварима” и машинама мушкарцима (исто, стр. 129–130).

Бурдје примећује да се сама конструкција тела, полна подела рада, па и полни односи, јављају као друштвени однос владања, пошто су изграђени кроз принципе подела између мушког и женског. При томе, женско се јавља као пасивно, мање вредно, искључено из јавности¹⁰. Зато и родове можемо да анализирамо као друштвене односе, и кроз њих. Штавише, жена се у оваквим друштвеним односима јавља као објекат, односно „симбол чији је смисао утврђен изван њега”, као „опажена” од стране мушкарца, а не као субјекат опажања. Жена је принуђена да постоји као објекат мушког опажања, јер кроз њега остварује своје постојање као жена (исто, стр. 18, 35, 36, 61, 89–93). Међутим, Бурдје примећује да ни мушкарцима није лако, иако имају повлашћен и такорећи племићки статус у односу на жене. Он увиђа да су и они под притиском „утувљених” диспозиција и жртве владајућих представа: они морају да буду супротно од онога што је женско – да константно потврђују своју мушкост, а то приморавање није физичке природе, већ симболичке, баш као у случају жена. Тако идеал мушкости ствара „принцип огромне рањивости”. Јер, ако

¹⁰ Зато Бурдје пореди мушкарце са племством. Наиме, насупротив логици искључивања жена, мушкарцима су доступне све области које њима нису, а када се умешају у области резервисане за жене, онда то чине као врхунски кувари, кројачи... ово само потврђује постојање двоструких стандарда и темељне дисиметрије у процењивању мушких и женских активности (Бурдје, 2001, стр. 84).

мушкарац не доказује своју мушкост, он ће издати самога себе, биће презрен од од стране мушких група, назван слабићем, млакоњом, и слично (исто, стр. 70–72). Бурдјеова оригинална теорија нас упућује на другу, симболичку страну насиља према женама и њена вредност се највише огледа у покушају објашњења њених механизма.

Џон Стјуарт Мил и његова животна сапутница Херијета Тејлор Мил (*Harrieta Taylor Mill*) су, увидевши неправду у потчињавању, писали о потреби да се женама призна равноправност са мушкарцима у различитим сферама живота: браку као заједници, пословној способности, образовању и политици, истичући да су законе који се тичу односа међу половима увек доносили мушкарци, себи у корист¹¹. Зато он закључује да је потребно да те законе изнедре мушкарци жене заједнички (Стјуарт Мил, 1995а, стр. 21). Закони какве критикује, по њему представљају препреку развоју човечанства, пошто су произашли из једностране употребе права физички јачег и озакоњују неприродну подређеност једног пола другоме¹² (Стјуарт Мил, 1995б, стр. 61, 64).

Мил увиђа да је друштвени положај жена, као и њихово психичко стање производ васпитања и обичаја, а не природом датих особина (Стјуарт Мил, 1995а, стр. 25). Он пише да су жене подучаване да буду „угушене”, јер то „не приличи њиховом роду”, те се зато и не дуне масовно против свог подређеног положаја (Стјуарт Мил, 1995б, стр. 72). Оне су одгајане у маниру који их чини неспособнима да без мушкарчеве заштите и издржавања опстану у пуком физичком смислу (Стјуарт Мил, 1995а, стр. 25), оне су одгоје-

¹¹ „Када, међутим, поставимо питање зашто би живот једне половине човечанства требало да буде живот обичне служинчади оне друге, зашто је свака жена само додатак мушкарцу, зашто јој није дозвољено да има неки сопствени интерес, због чега у њеном уму не постоји ништа што би конкурисало његовим интересима и задовољствима, тада једини разлог који се може навести јесте тај да мушкарци то воле. Њима прија да живе ради себе, а жене ради њих [...]” (Тејлор Мил, 1995а, стр. 49) Такозвана склоност жена ка таквом животу само је привидна, јер су оне научене да деградацију сматрају својом чашћу. Уосталом, закључује Херијета, да је природна, не би морала да буде наметнута законом (исто, стр. 57).

¹² „Сматрам дрскошћу када било ко покуша да одреди шта жене по свом природном устројству јесу или нису, и шта могу или не могу бити. [...] Нико не може с поуздањем рећи да ли било неке битне разлике, у развоју карактера и способности, када би се женама оставило да бирају свој правац развоја онолико слободно као мушкарци и када им се не би наметале никакве вештачке препреке” (Стјуарт Мил, 1995б, стр. 108).

не у уверењу да је њихов карактер супротан мушком, те да немају своју вољу, већ да се потчињавају и препуштају власти других, да је њихова дужност да се посвете тим другима и одрекну себе, поставши потпуно зависне од њих, па је логично, једини циљ образовања и обликовања карактера жена да им буду привлачне. Кроткост, покорност и предавање своје воље у мушкарчеве руке су постале суштински део полне привлачности, а брак је главни циљ који жене прихватају, јер је то једини начин да стекну пожељан друштвени статус (Стјуарт Мил, 1995б, стр. 73). Штавише, жене се одгајају са једним циљем: да се удајом обезбеде за живот. Њихов дух је дегенерисан несамосталношћу, која је постала навика (Тејлор Мил, 1995а, стр. 35). Са друге стране, дечацима се усађује идеја о урођеној супериорности над девојчицама, мајкама и женама уопште (Стјуарт Мил, 1995б, стр. 128). Херијета увиђа да је дијаметрално супротно васпитање девојчица и дечака у ствари створило привид различитих природа два пола (Тејлор Мил, 1995а, стр. 34).

Џон сматра да је, једном успостављена нераскидивост брака, кроз историју деловала као заштита жене (које нису имале другог избора у животу, осим брака), везујући мужа трајно за њу, тиме побољшавајући њихов друштвени положај. Међутим, он је свестан чињенице да су жене и мушкарци подједнако људи, те да је неопходно законом подржати промене које ће допринети освешћивању жена, њиховој способности и вољи да раде¹³, омогућити им располагање својом имовином у браку и развод (и

¹³ И сам Мил се колеба између потребе да жена ради, и њеног стварног рада у јавној сфери. Најприродније би било, пише он, да посао жене буде да украси и улепша заједнички живот у браку. Такође, он брине око конкуренције коју би на тржишту радне снаге унеле жене (Стјуарт Мил, 1995а, стр. 27-28). Ипак, закључује да би та конкуренција у крајњем исходу била здрава, пошто би услед ње сваки пол (и свака особа) природно била усмерена на оно што најбоље може да ради, или природно искључена из професија за које није способна, тако да мушкарци у ствари не би били угрожени (Стјуарт Мил, 1995б, стр. 83). Уосталом, рад жена би допринео друшву, јер би свако радио оно за шта је највише способан, а сам успех у професији показује сподобност човека да је обавља (Стјуарт Мил, 1995б, стр. 76, 104). Опет, и сам закључује на другом месту да би било праведније да жена не доприноси својим радом приходу породице, пошто треба да се посвети управо породици. Усталом, тако је могуће проширити злоупотребу од стране мужа, који има власт над њоме и свиме што је њено. Ипак, он закључује да „ништа не би требало да спречава жену изузетних способности да се посвети жељеном позиву”, али да мора бити обезбеђена њена замена за све породичне дужности које би остале занемарене (исто, стр. 101).

тима стекну материјалну независност од мужава). Брак треба да буде однос између два једнака бића, пише он, јер нема физиолошке неједнакости која би подржала друштвену (исто, стр. 23, 25–26, 1995δ, стр. 79).

Жена има способности и права да ради, па је неправедно да по рођењу буде искључена из конкуренције за професију само зато што је рођена као жена (Стјуарт Мил, 1995δ, стр. 76–78), односно, нема разлога да било шта некоме буде дозвољено, а другоме забрањено (Тејлор Мил, 1995а, стр. 42). Право да зарађује је суштински услов за њено достојанство (Стјуарт Мил, 1995δ, стр. 101). Да би била припремљена да ради, њој је неопходно образовање¹⁴ (Стјуарт Мил, 1995а, стр. 26, Стјуарт Мил: 1995δ, стр. 128). А што се тиче расподеле послова унутар породице, Мил би их препустио „природној” (правичној) подели власти између мушкарца и жене, као и њиховом договору (Стјуарт Мил, 1995δ, стр. 94).

Херијета (1995δ) се нарочито залагала за политичка права жена. Друштво и људи би имали вишеструке користи од признавања равноправности женама и њене имплементације у свакодневницу. Осим што би жене задобиле људско достојанство и слободу, односно „огромно увећање личне среће” за њих (Стјуарт Мил, 1995δ, стр. 140), друштво било богатије за капацитете способних људи оба пола, читаве нове генерације би биле подизане у духу једнакости (а не у духу подређености и супериорности једног људског бића другоме), што би резултирало великим моралним помаком човечанства, при чему би морални утицај жена на јавност, кроз њихову осећајност и племенитост¹⁵, зазирање од рата и филантропију, био веома користан. Коначно, брак би, као заједница двоје људи, добио квалитет заједнице два равноправна бића, подједнако образована, сличних склоности и уверења (Стјуарт Мил, 1995δ, стр. 129–133, 136, 137, 142). Усталом, тако би и мушкарци имали директне користи од еманципације жена, пошто би било могуће остварити заједницу људи који се надопуњују и једно друго инспиришу на даљи развитак (Тејлор Мил, 1995а, стр. 56–57). Према томе, положај жене у једном друштву се може сматрати мерилем цивилизованости народа, или епохе, кроз ис-

¹⁴ Херијета такође критикује необразованост жена, која утиче на целокупно стање њиховог духа (Тејлор Мил, 1995а, стр. 34, 56).

¹⁵ По питању правде, морални идеали мушкараца су виши од идеала жена, али су зато њихови идеали по питању племенитости виши од мушких. (Стјуарт Мил, 1995δ, стр. 132)

торију се њихов статус све више приближава статусу мушкараца (Стјуарт Мил, 1995δ, стр. 78).

Са променом друштвене атмосфере и изласком жена и јавност у разним сферама рада, мења се и мисао човека о односу између полова, и многи теоретичари увиђају потребу за признавањем једнакости, односно равноправности полова.

Међутим, има аутора који сматрају да инсистирање на једнакости између мушкараца и жена није допринело једнакости којој се тежи, и примећују да иста права нису учинила интересе мушкараца и жена подједнако заступљенима у јавности, нити обезбедила женама равноправно учешће у расподели друштвене моћи (Ериксон, 1976, стр. 223). Ерик Ериксон сматра да има много економских и практичних разлога за појачану свесност о положају жене у савременом свету, али има такође и „недосежнијих и мрачнијих разлога”. Он верује да људи уствари не желе једнакост полова: они желе да сачувају поларитет и напон, ту битну разлику, а не да се она изгуби у еквиваленцији (исто, стр. 222, 224). Жена увек остаје жена, пише Ерик Ериксон, и њена еманципација се не састоји у порицању сопствене женскости и њених функција, већ, напротив, у томе да се она учини делом идентитета, заједно са свим осталим супрасексуалним (надсексуалним) сферама у којима жена учествује. Као такве, можда би управо жене, са својим специфичним односом према животу и функцијом у њему, могле да спасу човечанство од ризика у који је ушло захваљујући доминантно мушком односу према животу и средини. Природне диспозиције жене, стога, нормално морају да буду интегрисане у све сфере њене активности. Ериксон сматра да ће човечанство у будућности можда као једину меру разликовања прихватити биолошку крајност сексуалних разлика, јер ће бити бесмислено разматрати друге „разлике” (исто, стр. 222–249).

Наравно, неупутно би било заобићи феминисткиње при разматрању овакве теме, с' обзиром на њихов допринос разматрању односа и хијерархије полова. Што се тиче општеприхваћене дихотомизације полова, однос феминисткиња према њој је амбивалентан: оне критикују темеље и последице тог класичног приступа, док га у суштини имплицитно усвајају. Јер, иако виде жену као носиоца специфичне снаге и врлине, оне у ствари репродукују поимање жена и мушкараца као битно различитих у оријентацији према себи и другима (Герсон, 2002). Немогуће је сажето изнети постигнућа феминистичких теорија. Издвојићемо дис-тинкцију појмова пол и род¹⁶, разоткривање подвајања јавне/

приватне сфере живота¹⁷, као и корелацију полне опозиције мушко-женско и опозиције природа-друштво (култура), односно на културне конвенције о тим опозицијама¹⁸.

У прилог феминистичкој критици „мушке науке” свакако улазе и теорије попут социолога Талкота Парсонса, на пример. Он је разрадио парадигму о сегрегираним комплементарним улогама полова, које чине породични живот хармоничним, а полне улоге функционалним међусобно, на нивоу породице и глобалног друштва. У оваквом приступу, мушкарац и жена у породици имају некомпетитивне (неконкурентне) улоге, зато што свако од њих има своје поље делања: мушкарац је инструментално делатан, он је посредник између породице и ширих система којима она припада, зато што ради и доноси економска средства неопходна за њен опстанак, а женина улога је афективна, пошто она посредује између одсутног оца и деце и координише унутрашњи живот породице – што је, у односу на „мушко” поље делања, знатно редуковано поље. Међутим, ово, према Парсонсу не чини полне улоге хијерархијски одређенима, већ само комплементарнима, док

¹⁶ Под полом се подразумевају биолошке, а под родом културно/друштвено изграђене карактеристике жена и мушкараца. Ова дистинкција, коју су феминисткиње почеле да развијају шездесетих година прошлог века, била је од велике важности за супротстављање биолошком детерминизму (Moі, 2008, стр. 66). Показала се важном за доказивање културно/друштвено условљене друштвене маргинализације жена као друштвене групе, скренула пажњу на социјализацију за родне улоге, и постала пажње вредна аналитичка категорија у истраживањима.

¹⁷ Феминисткиње попут Мишел Зимбалист Росалдо (Haralambos и Heald, 2002, стр. 141, 142) скренула су пажњу на то да мушкарци кроз историју присвајају јавну сферу живота, а жене потискују у приватну, која је ограничена на дом и бригу о члановима породице (Baret, 1983, стр. 180–214).

¹⁸ У склопу људског мишљења природа је нешто супротно култури, која служи њеном обуздавању, јер човек жели да овлада њоме, те је појава нижег реда у свести људи. И док се многобројне мушке тежње, усмерене на јавност, поистовећују са културом, жене се некако, макар и симболички, у њиховој репродуктивној улози повезују са природом. Оне су својом биолошком функцијом, улогама које из ње произилазе и психичком структуром која је њима условљена (а последица је социјализације за полне улоге), одређене као ближе природи, у односу на мушкарце, па заузимају средишно место посредника. При томе се не примећује да жена, управо зато што одгаја и социјализује дете, има веома важну функцију за опстанак културе као примарни социјализатор (Ortner, 2003, стр. 153-173). Штавише, Жарана Папић, инспирисана феминистичким радовима, доказује да је општа концепција опозиције између природе и културе изведена из модела опозиције полних (родних) разлика, и да се у односу на њу и доказује (Parić, 1997, стр. 7).

хијерархију у породичне односе уноси старосна структура њених чланова (Милић, 2001, стр. 136–138). За разлику од Парсонсовог становишта, синтагма „симетрична породица”, означава уједначавање улога полова у модерној породици: жене често преузимају улогу храниоца породице, а мушкарци домаћу бригу о деци (исто, стр. 138).

Чињеница је да се жена кроз историју, па и сада, често дефинише кроз брак и породицу, а ово двоје, опет, кроз њу (Хаузен, 1988, стр. 216). Подређени положај жене у породици се може објашњавати са више аспеката, скреће пажњу Мишел Барет. На пример, могуће је извести га из патријархалне традиције¹⁹, али и из потреба буржоаске породице, односно мушкарца који мора да буде сигуран да ће имовину оставити свом потомку, а има и потребу да докаже како може да издржава породицу: он обезбеђује средства за живот, а жена брачну верност, односно – репродукцију законитих наследника (Барет, 1983, стр. 55). У радничкој породици се, пак, могу тражити знаци равноправности услед запошљавања жена, али исто тако се могу пронаћи аргументи у прилог тези о

¹⁹ Често читамо како су класна друштва и патријархат „заслужни” за другоразредни положај жене. Из чињенице да само жена може да донесе дете на свет и да је природним споном везана за њега у почетку, произилази потреба да мушкарац преузме улогу која обавља „спољне функције”, те он тако доспева у доминантну позицију и у могућност да контролише полно понашање, чинећи жену објектом (Džonson, 1990, стр. 118–120). Успостављањем патријархалног друштвеног (културног) обрасца, заиста почиње „историја неравноправности полова”. Патријархални тип друштва мушкарца успоставља као вишу вредност у односу на жену, на рачун њеног потискивања и деградирања захваљујући вишевековној традицији која је успоставила стереотипе о нижој вредности жене и њене природе. Патријархална традиција преноси такав однос мушкарца према жени, с времена на време стварајући илузију супротног: „Извесним формама компензације, магијском праксом, друштвеним обредима и митом, жени је жени је повремено придавана фиктивна моћ, чија је манифестност показатељ природе те моћи која говори о дубљој функцији обнављања и потврђивања патријархалног модела мушке доминације”. Жена је стога проналазила латентне канале манифестације своје моћи: „подземни ток женске моћи испољаван је у овладавању животом, његовин непосредним одржавањем и продужавањем” – рађањем и неговањем (Јовановић, 2001а, стр. 10, 13). Јер, „мушкарац може имати власт над женом, али она може имати моћ над њим.” (Јовановић, 2001б, стр. 88). У крајњој линији, та, толико омаловажена жена је од вајкада сматрана „стубом куће” и баш њој је препуштана кључна одговорност моралног васпитања деце. „Служећи животу, жена је кроз неосвешћену и неинституционализовану власт у породици владала њеним животом (исто, стр. 96).

вишеструком израбљивању жена: оне раде и ван куће, и у домаћинству (у чему мушкарци не учествују), рађају и негују децу (у чему они такође не учествују), воде рачуна о мужевима (и на тај начин учествују у репродукцији радне снаге на дневном нивоу), мање су плаћене од мушкараца и тако даље. У сваком случају, партијархат се може анализирати, не само као друштвена творевина, веч и као архетипска психичка структура, коју између осталог карактеришу препознавање и класификација особина личности као мушких и женских и приписивање друштвених улога према полу, при чему се мушке више вреднују, услед чега је расподела моћи између полова неравноправна (Поповић, 2001, стр. 74–75).

Међутим, и феминисткиње, иако скрећу пажњу политичке и научне јавности на битне елементе у односима између полова, претерују у истицању мушке доминације и занемарују отуђеност људи у свету у коме живимо. На пример, можемо доказивати сличности уместо разлика између полова. Или, могу се анализирати односи између мушкараца и жена у складу са мишљу Симон де Бовоар: покушаји да се одреди да ли је суперирорнија жена или мушкарац су бесмислени, јер су сувише различити (Бовоар, 1982б, стр. 481), али је чињеница да је (бар са женског становишта) положај мушкараца повољнији. Такође, Реј Танахил (1981, стр. 64) износи став, да је уопштавање мушке доминације у већини друштава (бар од настанка писаних артефаката) својеврсно занемаривање „свих личних вибрација међу половима”, које нам доступнима чине тек сачуване (ауто)биографске појединости. Преведено на језик социолога, ово значи да генерализацију на макро-нивоу треба извести и уважавати, али не и истицати је као неумитно правило на микро-нивоима, и да никако не треба извршити инверзију мноштва разноврсних личних односа једном сувопарном фразом као што је „мушка супериорност”. Он такође увиђа да је прводитно успостављање доминације једног пола немогуће без пристанка оног другог; да су давнашње жене добровољно, можда тражећи повода за изузимање од неких дужности, усвојиле стереотипе, табуе и обичаје које су их учиниле подложнима и мање вреднима. А једном успостављени, они су постали оруђе које мушкарци користе против самопотврђивања жене (исто, стр. 49–50). Таква, једном успостављена друштвена клима, иде у прилог мушком полу, а репресивна је у односу на женски. Чињеница је да се део жена и данас одриче самопоштовања, моћи, слободе и самосталности заради удобности, инте-

лектуалне и емотивне зависности (исто, стр. 64, 106). И док неки научници сматрају да је древни мушкарац био фасциниран трудном и женином способношћу да донесе дете на свет, други претпостављају да је и за жену, и за њега то била потпуно природна „ствар”, као и код других живих бића којима су били окружени. Ипак, дуг је пут пређен од потпуне мушке неупућености у њихову улогу у стварању потомства, преко величања управо њихове улоге и присвајања „своје” деце, одрицања равноправности у преношењу наслеђа жени (исто, стр. 328), до научног потврђивања генетике.

Генерално, аутори из прве групе сматрају жену „другим полом”. Без иоле озбиљније аргументације, они је проглашавају физиолошки, морално, социјално, интелектуално и/или у било ком другом погледу мањкавим бићем у односу на мушкараца. Стога јој приписују мање важне друштвене функције, чиме се уједно објашњава и њен социјални статус другог пола у заједници и друштву. Њихови приступи су махом есенцијалистички, пошто једини „аргумент” за наведено омаловажавање, искључивање и маргинализацију женског може бити призван из природе, то јест, женине наводне блискости са природом. Овај механизам су феминисткиње веома јесно разоткриле, указујући на патријархалне корене одузимања онтолошког статуса субјекта жени. Њено дејство и права би, према ауторима ове оријентације, требало ограничити на приватну сферу породице, где може да буде третирана као интелектуално и морално незрело дете, а не као равноправни члан заједнице и друштва. Ставови ових аутора произилазе из патријархалног окружења, које их одобрава, и коме су потребни ради одржања стабилности патријаралних структура. Али, они престављају тло за стваралаштво профеминих аутора, које се такође догађа у патријархалним условима, али је усмерено против таквог устројства. Они, служећи се преваходно конструктивистичким приступом, посредно упућују на симболичко насиље услед кога су нарочито оштећене жене. Указују на културну и друштвено историјску условљеност, како ставова мизогиних аутора, тако и схватања јавности о природи жене и њеним функцијама у друштву. Они нам показују да патријархално устројство деградира и потискује женско биће, тежећи да жене задржи у приватној сфери, под контролом мушкараца, како би они устрајавали у монополу на приватну и друштвену моћ и привилегије, које ће, уз своје име и имовину, пренети на своје синове. Профемини аутори зато образлажу по-

требу за укључењем жена и друштвени живот, за њиховим продуктивним радом ван домаћинства – у привредној сфери, као и потребу да им се призна право политичког опредељења и гласа. Само разликовање пола од рода је допринело теоријском увиђању културних и друштвених корена тлачења женског рода кроз историју, јер се женом не рађа, већ постаје, као што је писала Бовоар. Профемини аутори указују на предрасуде о половима и потребу да се читав систем деконструише и реконструише на другачијим поставкама, на свим нивоима друштвене репродукције, почев од друштвене поделе рада до симболичке сфере.

Разматрање мизогиних и профеминих теорија указује на потребу да се приликом анализирања различитости и сличности полова придржавамо разграничења (физичких) карактеристика пола и (културом дефинисаних) карактеристика рода. Ту је и потреба за увидом у механизам (или механизме) повезаности природе социјалне перцепције и полних стереотипа, чије постојање је и индикатор, и један од узрока мржње према женама. Такође, уперени поглед на женомрзачке и њима супротстављене теорије увек ће нас подсећати на моралну димензију универзалних људских права, која не дозвољавају друштвену дискриминацију према полу, као и на чињеницу да је женама, као маргинализованој друштвеној групи, скоро кроз читаву историју људског рода уживање тих права ускраћивано у корист оног пола који је други у односу на њих.

-
- ЛИТЕРАТУРА Аристотел (1984). *Полиџика* (прев. Љиљана Станојевић-Црепајац). Београд: Београдски издавачко-графички завод.
- Св. Аугустин (2002). *Исјовесци* (прев. Александар Митић). Београд: Не&Бо; Букур-Боок.
- Bahovec, E. D. (2007). Feminizam i ambivalentnost: Simon de Bovoar. *Genero časopis za feminističku teoriju elektronsko izdanje br.1*. Преузето са <http://www.zenskestudie.edu.rs/izdavastvo/casopis-genero/10-elektronsko-izdanje-br-1> (22. 09. 2013)
- Baret, M. (1983). *Potčinjena žena: problemi marksističke analize feminizma* (prev. Mirjana Rajković). Београд: Radnička štampa.
- Bovoar, S. de (1982a). *Drugi pol I: činjenice i mitovi*. Београд: BIGZ.
- Bovoar, S. de (1982b). *Drugi pol II: životno iskustvo*. Београд: BIGZ.
- Burdje, P. (2001). *Vladavina muškaraca* (prev. Mileva Filipović). Podgorica : CID; Univerzitet Crne Gore.

Вајнингер, О. (1938). *Пол и карактер* (прев. Ирма Шосбергер). Београд: Геца Кон.

Gerson, K. (2002). Moral dilemmas, moral strategies, and the transformation of gender: Lessons from Two Generations of Work and Family Change. *Sociologists for Women in Society Feminist Lecture 1998.*, *GENDER & SOCIETY*, Vol. 16 No. 1, 8–28.

Damjanović, A. i Ivković, M. (2002). Filozofi i psihologija žene. *Engrami*, 24, 110–122.

Dirkem, E. (1997). *Samoubistvo* (prev. Borislav R. Radović). Beograd: BIGZ.

Борђевић, Д. (1997). Предговор у А. Шопенхауер, *О женама* (5–8). Београд: ИП Лута, ИП Жарко Албуљ.

Erikson, E. H. (1976). *Omladina, kriza, identifikacija*. Titograd: NIP „Pobjeda”.

Јовановић, Б. (2001а). Тајанствено јединство мушкарца и жене. У: Бојан Јовановић (прир.), *Мушкарац и жена* (стр. 5–19). Београд: Гутенбергова галаксија.

Јовановић, Б. (2001б). Мушка и женска власт. У: Бојан Јовановић (прир.), *Мушкарац и жена* (стр. 83–108). Београд: Гутенбергова галаксија.

Jurić, H. (2005). Svijet kao samovolja i predrasuda: Schopenhauer o spolnosti i o ženama. *Filozofska istraživanja*, Vol. 25 No.4, 791–804.

Kandido-Jakšić, M. (1999). Socijalno-psihološki kontekst ženske i muške seksualnosti. *Pro femina: časopis za žensku književnost i kulturu*, Br. 17/20, 171–191.

Кубурић, З. (2001). Мушкарац и жена у религији и реалном животу. У: Бојан Јовановић (прир.), *Мушкарац и жена* (стр. 139–169). Београд: Гутенбергова галаксија.

Milić, A. (2001). *Sociologija porodice: kritika i izazovi*. Beograd: Čigoja.

Мои, Т. (2008). Шта је жена? Пол, род, и тело у феминистичкој теорији. (прев. Петра Митић). *Градина*, год. 44, бр. 23, 66–74.

Niče, F. (1984). *Vesela nauka*. Beograd: IRO Grafos.

Ortner, Š. (2003). Žena spram muškarca kao priroda spram kulture? U: Žarana Papić i Lydia Sklevicky (ur.), *Antropologija žene* (str. 142-176). Beograd: Biblioteka XX vek, Krug, Centar za ženske studije.

Papić, Ž. (1997). *Polnost i kultura: telo i znanje u socijalnoj antropologiji*. Beograd: Biblioteka XX vek; Čigoja štampa.

Pavlović, A. (1990). Aristotel i Toma Akvinski o ženi. *Obnovljeni život*, Vol. 45, No 6, Prosinac 1990, 559–573.

Pavlović, A. (1992a). Aristotel i Toma Akvinski o ženi - I. Dio. *Obnovljeni život*, Vol. 47. № 1. Veljača, 1992, 3–33.

- Pavlović, A. (1992b). Toma Akvinski o ženi - II dio. *Obnovljeni život*, Vol. 47. № 3-4. Kolovoz, 1992, 231-254.
- Platon (1969). *Država*. Beograd: Kultura.
- Поповић, В. (2001). Политичка психа и представе истополне љубави. У: Бојан Јовановић (прир.), *Мушкарац и жена* (стр. 69-82). Београд: Гутенбергова галаксија.
- Jarić, V. i Radović, N. (2010). *Rečnik rodne ravnopravnosti: 102 pojava rodne ravnopravnosti za 102 godine osvajanja ženskih ljudskih prava*. Beograd: V. Jarić, N. Radović.
- Ruso, Ž.-Ž. (1990). *Emil — Sofija ili žena*. Beograd: Estetika.
- Stjuart Mil, Dž. (1995a). Rani ogledi o braku i razvodu. U: Stjuart Mil, Džon i Tejlor Mil, Herijeta, *Rasprave o jednakosti polova* (стр. 21-34). Beograd: Filip Višnjić.
- Stjuart Mil, Dž. (1995b). Potčinjenost žene. U: Stjuart Mil, Džon i Tejlor Mil, Herijeta, *Rasprave o jednakosti polova* (стр. 61-144). Beograd: Filip Višnjić.
- Schopenhauer, A. (1990). *O temelju morala*. Novi Sad: Bratstvo-jedinstvo.
- Tanahil, R. (1981). *Čovek i seks*. Beograd: Jugoslavija ; Prosveta.
- Tejlor Mil, H. (1995a). Rani ogledi o braku i razvodu. U: Stjuart Mil, Džon i Tejlor Mil, Herijeta, *Rasprave o jednakosti polova* (стр. 34-37). Beograd: Filip Višnjić.
- Tejlor Mil, H. (1995b). Žensko pravo glasa. U: Stjuart Mil, Džon i Tejlor Mil, Herijeta, *Rasprave o jednakosti polova* (стр. 37-61). Beograd: Filip Višnjić.
- Filipović, M. (2001). Sociologija smeta. Predgovor u Pol Burdže, *Vladavina muškaraca* (стр. I-XVII). Podgorica: CID ; Univerzitet Crne Gore.
- Frojd, S. (1984). *O seksualnoj teoriji; Totem i tabu*. Novi Sad: Matica srpska; Kultura.
- Haralambos, M. i Holborn, M. (2002). *Sociologija: teme i perspektive*. Zagreb: Golden marketing.
- Hauzen, K. (1988). Polarizacija „polnih karaktera”. U: Andjelka Milić (ur.), *Rađanje moderne porodice: sociološka hrestomatija* (стр. 212-233). Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Džonson, M. M. (1990). Očevi, majke i usvajanje uloge vezane za pol. U: Ivan Ivić i Nenad Havelka (prir.), *Proces socijalizacije kod dece: izabrani radovi* (стр. 99-123). Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Шопенхауер, А. (1997). *О женама*. Београд: ИП Лута, ИП Жарко Алдуљ.

SADUŠA F. REDŽIĆ

UNIVERSITY OF PRIŠTINA WITH TEMPORARY HEAD-OFFICE
IN KOSOVSKA MITROVICA, FACULTY OF PHILOSOPHY

SUMMARY

A FEW EXAMPLES OF OPPOSED THINKING ABOUT GENDER DIFFERENCES

Examples of anti-feminine and pro-feminine reasoning with Otto Weininger, Jean-Jacques Rousseau, Sigmund Freud, Arthur Schopenhauer, Aristotle, Simone de Beauvoir, Pierre Bourdieu, Harriet Taylor Mill and John Stuart Mill. Review of these theories points to the need to respect distinction (physical) characteristics of sex and (culture defined) characteristic of the gender when analyzing differences and similarities between the sexes, as well as the need for insight into the mechanism (or mechanisms) of connection between the nature of social perception and gender stereotypes, whose existence is an indicator, and one of the causes of hatred towards women.

KEY WORDS: profeminine/misogynist, Weininger, Freud, Beauvoir, Bourdieu.